

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.182-190>

УДК: 327(410+44+469+430):659.3(6)

© Віталій Терещук¹

АФРИКА У ФОКУСІ ІНОМОВЛЕННЯ:

ПОЛІТИКО-МЕДІЙНИЙ ВИМІР НЕОКОЛОНІАЛІЗМУ

У статті розглядається роль та місце африканського регіону як об'єкту міжнародного мовлення. На прикладі країн — колишніх метрополій колоніальних імперій, що охоплювали території Африки показані різні моделі реалізації іномовлення в сучасних політичних умовах. Серед іншого, автор показує, що іномовлення в Африці можна розглядати як елемент неокolonіалізму.

182 *Ключові слова:* міжнародне мовлення, Африка, колоніалізм, неокolonіалізм, Велика Британія, Франція, Португалія, Німеччина.

Africa in Focus of International Broadcasting:

Political and Media Dimensions of Neocolonialism

The article examines the role and place of the African region as an object of international broadcasting. Various models of international broadcasting implementation in contemporary political conditions are shown on the example of countries — former metropolises of colonial empires that covered African territories. Among other things, the author shows that international broadcasting in Africa can be considered as an element of neo-colonialism.

Keywords: international broadcasting, Africa, colonialism, neo-colonialism, Great Britain, France, Portugal, Germany.

Постановка проблеми. Специфіка африканського регіону як об'єкту міжнародного мовлення визначається декількома важливими політичними чинниками. Першим є те, що у колоніальний період, як показують численні дослідники (Ф.Віз, Н.Рібейро, Р.Скейлз, Дж.Тойнбі та ін.) мовлення метрополії на свої «заморські території»

¹ Доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародної журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка. E-mail: vtereshchuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3212-1248>

мало на меті моральну підтримку «білого населення» (представників колоніальної адміністрації, військових, інших категорій експатів), протидію впливу на громадську думку інших країн, і загалом підтримку єдності імперії. Місцеве населення не розглядалося як об'єкт впливу медіа метрополій. В силу цього колоніальні масмедіа не могли і не відображали інтересів (соціальних, культурних тощо) підкорених народів. Як наслідок, у постколоніальний період цим ЗМІ доводилося позбавлятися іміджу атрибутів колоніального минулого і доводити свою «корисність» незалежним африканським країнам.

По-друге, в сучасних умовах в силу політичних та економічних причин африканський регіон знаходиться у фокусі уваги багатьох держав світу. Провідні актори міжнародних відносин конкурують за вплив на держави регіону, і в цьому «змаганні» беруть участь як колишні метрополії, так і новоповсталі «гранди», як-от КНР. Отже, використання медійного ресурсу є важливим інструментом формування прихильної громадської думки.

Третім чинником є диверсифікація медіапростору на африканському континенті, обумовлена як політичними факторами (лібералізація політичних режимів у низці африканських країн), так і технологічними (поява «Всесвітнього павутиння» як нового засобу масової комунікації значно знизила залежність регіону від західних медіа та дала відчутний поштовх розвитку африканських онлайн-вих видань та інформаційних агентств. За таких умов європейським, американським тощо медіа доводиться працювати у доволі висококонкурентному середовищі, борючись за довіру та прихильність аудиторії.

Засоби масової інформації, що входять до систем іномовлення неафриканських (насамперед західних) країн небезпідставно сприймаються як інструмент медіаімперіалізму. Як показав на прикладі Нігерії С.Йорза, «Нігерійців у глобальний світ ввели глобальні медіа. Цей глобальний медіаконтент надходить із країн Європи та Америки, де розташовані штаб-квартири глобальних ЗМІ. Західні суспільства займають центральні позиції в глобальній економіці та визначають політичні, економічні та соціально-культурні аспекти країн, які займають периферійні позиції на карті глобалізації. Проблеми розвитку Нігерії частково викликані впливом діяльності глобальних медіа. Вона включає... рекламу промислових і побутових товарів, ... іноземні фільми, іноземні спортивні та іноземні освітні програми.

Однак неясно, якою мірою сприйняття іноземних культур, поширюваних програмами іноземних ЗМІ, вплинуло на менталітет і спосіб життя африканців, особливо в сферах, що стосуються патріотичної відданості розвитку континенту» (Iyorza, 2014, 2). Це дає підстави припускати, що зарубіжні (стосовно африканського регіону) ЗМІ стоять перед викликом подолання сприйняття їх як «агентів» неокolonіалізму.

Мета даної статті полягає у виокремленні основних моделей використання провідними акторами міжнародних відносин потенціалу міжнародного мовлення для забезпечення медійної присутності в африканському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Велика Британія. Заснована у 1922 Британська мовна компанія (з 1927 року — Британська мовна корпорація, англ. British Broadcasting Corporation, BBC) розпочала мовлення англійською мовою на закордон у 1932 році під назвою BBC Empire Service. Як зауважили дослідники Дж. Тойнбі та Ф. Віз, «Світова Служба Бі-Бі-Сі народилася ... з метою поєднання розпорошених британських підданих у колоніях та імперських володіннях в усьому світі через радіомовлення. Зокрема, трансляції розглядалися як спосіб об'єднання поселенців, солдатів та колоніальних адміністраторів у загальній культурі “рідного дому”» (Toynbee and Vis, 2016, 547).

Для британського іномовлення Африка була особливим вектором докладання зусиль. Це засвідчується тим, що Світова служба Бі-Бі-Сі здійснює радіомовлення на африканський регіон багатьма мовами: суахілі, хауса та сомалі (з 1957 року), французькою (з 1960 року), рундській (з 1994 року) мовами.

У 2016 році BBC World Service проголосила про найбільшу з 1940-х років «експансію» (BBC, 2016a), і в рамках цього плану для африканського регіону було запущено мовлення амхарською, нігерійсько-креольською мовами, мовами оромо та тигринья (з 2017 року), іґбо та йоруба (з 2018 року). Як можна побачити з переліку мов, Світова служба Бі-Бі-Сі виокремлює як цільові аудиторії насамперед населення країн, що були частиною Британської колоніальної імперії — Кенія, Нігерія, Сомалі, Танзанія, Уганда тощо. Окрім радіомовлення, здійснюється мовлення через інтернет-платформу та підтримуються окремі мовні сторінки в соціальній мережі Facebook. Крім того, з 1939 по 2011 роки здійснювалося мовлення португальською мовою, з 1939 по 1957 роки — мовою африкаанс.

Згідно з чинною угодою між Державним секретарем Її Величності у справах культури, медіа та спорту та Бі-Бі-Сі, цілі BBC World Service повинні включаючи забезпечення високоякісного висвітлення новин, поточних подій ... для міжнародної аудиторії, твердо базуючись на британських цінностях точності, неупередженості та справедливості (BBC, 2016b, 21). Річний план на 2023/2024 роки декларує як одну з основних задач служби доносити до світу інформацію про Сполучене королівство, його культуру та цінності (BBC, 2023, 39). Фактично діяльність BBC World Service відповідає традиційному баченню іномовлення як інструменту публічної та культурної дипломатії.

Франція. Ідея створення радіослужби для мовлення на території французьких колоній виникла ще у 1929 році. Така служба, що одержала назву Le Poste colonial, була урочисто відкрита президентом Франції Г. Думергом 6 травня 1931 року, в день відкриття міжнародної колоніальної виставки в Парижі. Її цільовою аудиторією були французькі колонізатори та група тубільців, які були навчені говорити французькою та виконувати низькокваліфіковану роботу; загалом потенційна аудиторія складала близько 100 млн. мешканців Французької колоніальної імперії. Мовлення велося, окрім французької, також іспанською та англійською мовами, до яких згодом додалися інші, головню європейські мови. Задля охоплення підконтрольних територій у Близькому Сході та Північній Африці було відкрито мовлення арабською мовою (Donsbach, 2008, 4089; Historie(s) radiophonique(s) by Peuleux. “RFI (anciennement: Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale)”).

У постколоніальний період африканський регіон лишився у фокусі уваги іномовлення Франції. Так, після реформування Міжнародного радіо Франція (RFI) у 1975 році розпочалося мовлення на африканський регіон, головню на т.зв. французьку Африку, яку Франція розглядала як зону свого привілейованого впливу у Третньому світі (т.зв. Південний канал, Chaîne sud). На сьогоднішній день, за даними офіційного веб-сайту RFI, мовлення здійснюється сімнадцятьма мовами, у т.ч. французькою, англійською, суахілі, мовами мандінка та хауса (мови народів Західної Африки).

У 1997 році Міжнародне радіо Франції (RFI) придбало створену у 1972 році радіослужбу RMC Moyen-Orient, що дало в руки французькому іномовленню досить потужний інструмент радіомовлення

арабською мовою в близькосхідному та магрибському регіоні. Від 2006 року радіослужба має назву Монте-Карло Дуалія (Monte Carlo Doualiya, MCD).

Створення нової структури, що включала в себе не лише радіомовлення, але й телебачення, викликало потребу у переформульованні задач іномовлення. Законом від 5 березня 2009 р. було внесено зміни до Закон від 30 вересня 1986 року. Згідно з ними, компанія, відповідальна за зовнішній аудіовізуальний сектор Франції, має місію сприяти розповсюдженню та пропаганді французької мови, французької та франкофонної культур, а також впливу Франції у світі, зокрема через підготовку та трансляцію телевізійних і радіопередач або за допомогою онлайн-ових служб загального користування, що стосуються французьких, франкофонних, європейських та міжнародних новин (Legifrance, 2009). Таким чином, французькому іномовленню притаманне традиційне культурне спрямування, з чітким акцентом на підтримці французької мови.

186

Португалія. Як відзначають дослідники, Португалія порівняно з іншими європейськими країнами пізно почала приділяти увагу радіомовленню. На відміну від інших європейських країн, де радіомовлення на початках було державною монополією, португальській уряд дозволив функціонування декільком приватним радіостанціям. І власне саме заснована у 1931 р. приватна Rádio Clube Português (згодом перейменована на Rádio Clube da Costa do Sol) стала першою радіостанцією, що розпочала у грудні 1934 р. мовлення на коротких хвилях на території португальських колоній. Прикметно, що під час запуску станції був присутній президент країни О.Кармона, який відзначив важливість цієї першої ініціативи, спрямованої на охоплення Португальської імперії через радіомовлення (Ribeiro, 2015, 922).

Проте, через брак фінансування державний мовник Emissora Nacional розпочав мовлення на колонії (Імперська служба) лише у грудні 1936 року. Мета радіопередач була досить простою і включала поширення патріотичних настроїв відповідно до задач диктаторського ідеологічного апарату режиму Салазара (Ribeiro 2015, 923).

Після розпаду Португальської колоніальної імперії на африканському континенті утворилося шість незалежних країн — Ангола, Гвінея-Бісау, Екваторіальна Гвінея, Кабо-Верде, Мозамбик, Сан-Томе і Принсіпі. Формування медійного ландшафту в цих країнах також значною мірою пов'язано зі ЗМІ колишньої метрополії, а також

Бразилії. Насамперед слід відмітити RTPi – міжнародну телевізійну службу державної ТРК Португалії, що здійснює мовлення у різних регіонах світу, де є португаломовні спільноти. У січні 1998 р. був створений окремий телеканал RTP África для мовлення на португаломовні країни Африки; виникла мережа Lusovisao для обміну телевізійним контентом між Португалією та африканськими португаломовними країнами; телевізійна компанія MGM Latin America надає в регіоні частину своєї послуг з бразильських джерел; бразильський гігант телеканал Globo International також доступний через супутник (див. Chalaby 2005, 114). Як і у випадку Франції, вплив через засоби іномовлення на португаломовні країни є частиною системної політики Португалії, в рамках якої, серед іншого, у 1996 р. був створений міждержавний форум – Співдружність португаломовних країн (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa, CPLP), цілями діяльності якого, зокрема, проголошено співпраця у всіх питаннях, включаючи комунікації, а також реалізацію проєктів, що просувають та поширюють португальську мову (Turismo de Portugal).

Німеччина. На відміну від Великої Британії та Франції Німеччина не мала досвіду створення служб іномовлення задля обслуговування потреб своєї колоніальної імперії, позаяк свої колонії, у т.ч. й на Африканському континенті вона втратила після поразки у Першій світовій війні. Відповідно, у Німеччини був відсутній фактор бажання метрополії зберегти зв'язки з колишніми колоніями, задіявати й посилювати щодо них потенціал своєї м'якої сили. Крім того, важливо зауважити, що на відміну від англійської, французької чи португальської мов, які є офіційними мовами у низці країн Африки, німецька мова не має такого статусу в жодній африканській країні (лише в Намібії німецька мова має статус однієї з національних мов).

Однак, у період деколонізації німецький державний мовник Deutsche Welle запровадив такі служби іномовлення Deutsche Welle в Африці, які функціонують і дотепер: у 1962 р. – англійською та французькою мовами (Deutsche Welle. “1960-1964.”), у 1963 р. – мовами суахілі та хауса, та у 1965 р. – амхарською мовою (Deutsche Welle. “1965-1969”). Також функціонує служба португальською мовою для Африки DW Português para África.

Як показує Е. Полонська-Кімунгуї, гендерна рівність, права людини для жінок (включно з їхнім правом на освіту) і верховенство права є одними з пріоритетів німецької зовнішньої політики та по-

літики розвитку в Африці (Połońska-Kimunguyi, 2015, 387). Одним із інструментів імплементації цієї політики є освіта людей. Тому важливим напрямом діяльності Deutsche Welle в регіоні є освітні радіо-програми. Як зазначається на сайті мовника, «В Африці... радіо залишається важливим засобом розповсюдження інформації. Ось чому DW продовжує пропонувати радіопрограми через короткі хвили та місцевих радіо-партнерів основними регіональними мовами, такими як суахілі для Східної Африки...» (Deutsche Welle, 2013). Дослідники відзначають, що Deutsche Welle фокусується голово на англомовному мовленні, віддаючи ринок франкомовної Африки RFI (Fiedler and Frère, 2016, 82).

188

Висновки. Африканський континент опинився у фокусі уваги іномовлення західних країн практично відразу з появою «імперських» служб мовлення: наприкінці 1920-х – у 1930 роках Франція, Велика Британія, Португалія утворили і розвивали системи радіомовлення на свої колоніальні імперії, зокрема й на території Африки. Однак об'єктом цього мовлення були власні експати – представники колоніальної адміністрації, військові тощо, а не місцеве населення. Завданнями цього мовлення було підтримка єдності імперій, підтримка відчуття зв'язку з батьківщиною тощо. Відповідно, більш коректно називати цей формат мовлення не міжнародним, а колоніальним, «заморським», оскільки мало місце мовлення метрополією на свої заморські території.

Ситуація докорінно змінилася у період деколонізації, коли в ході Холодної війни країни Заходу та СРСР боролися за вплив на нові незалежні африканські держави, задіюючи у т.ч. і медійний потенціал. І в цей же період серед акторів, що брали участь мовленні на африканський регіон, з'явилися нові гравці: окрім країн – колишніх метрополій, що розглядали країни, які утворилися на місці їх колоніальних імперій, зоною своїх особливих інтересів, активну участь у мовленні на країни регіону почали брати Сполучені Штати Америки.

У постбіполярний період Африка не зникла із фокусу іномовлення провідних акторів міжнародних відносин. Можна навіть стверджувати, що цей фокус лише посилювався. Цьому сприяла низка факторів, серед яких найвагомішими, на нашу думку, є такі. По-перше, зникнення потреби для західних країн у мовленні на Радянський Союз та країни соцтабору поставило на початку 1990-х років питання про доцільність подальшого існування цих служб. І, власне, переорієнта-

ція відповідних служб міжнародного мовлення (BBC World Service та ін.) на інші регіони світу (головно азійський та африканський) стала новим *raison d'être* для цих медіа. По-друге, надалі має місце боротьба за вплив на країни африканськими регіону, обумовлена вже не ідеологічними, а більш прагматичними (насамперед економічними) міркуваннями, що мають ознаки неоколоніалізму. Змістовно це насамперед використання іномовлення як м'якої сили, задіявання моделі культурної дипломатії (притаманно насамперед британському та французькому іномовленню). Однак ці практики у самій Африці часто небезпідставно сприймаються як інструмент культурного імперіалізму, нав'язування західних моделей життя і поведінки.

Окремо слід відзначити мовний фактор. Так, іномовлення Франції та Португалії має виразний акцент та підтримці відповідних мов (політика франкофонії та лузофонії відповідно), реалізуючи модель орієнтації насамперед на країни – колишні території власних колишніх колоніальних імперій. Натомість для Великої Британії та Німеччини цей фактор не є визначальним: англійська мова сама по собі є мовою міжнародного спілкування, і Deutsche Welle також надає їй перевагу. Крім того, показовим є створення всіма розглянутими країнами служб мовлення (а нині — й онлайн-ресурсів) основними автохтонними мовами регіону, що дозволило істотно розширити реальну аудиторію цих медіа та більш ефективно впливати на громадську думку.

189

References:

1. BBC. 2016a. “BBC World Service announces biggest expansion ‘since the 1940s’” 16 November 2016. <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-37990220>
2. BBC. 2016b. “BROADCASTING: An Agreement Between Her Majesty’s Secretary of State for Culture, Media and Sport and the British Broadcasting Corporation Presented to Parliament by the Secretary of State for Culture, Media and Sport by Command of Her Majesty” December 2016. https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how_we_govern/2016/agreement.pdf
3. BBC. 2023. “BBC ANNUAL PLAN 2023/24” March 2023. <https://www.bbc.co.uk/mediacentre/documents/bbc-annual-plan-2023-2024.pdf>
4. Chalaby J. K., editor. 2005. *Transnational Television Worldwide: Towards a New Media Order*. London: I.B.Tauris & Co.

5. Deutsche Welle. "1960-1964." Accessed May 25, 2023. <https://corporate.dw.com/en/1960-1964/a-326452>

6. Deutsche Welle. "1965-1969." Accessed May 25, 2023. <https://corporate.dw.com/en/1965-1969/a-326466>

7. Deutsche Welle. 2013. "Multimedia content in 30 languages." <https://corporate.dw.com/en/multimedia-content-in-30-languages/a-15703976>

8. Donsbach W., editor. 2008. *The International Encyclopedia of Communication*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

9. Fiedler, Anke, and Marie-Soleil Frère. 2016. "Radio France Internationale" and "Deutsche Welle" in Francophone Africa: International Broadcasters in a Time of Change. *Communication, Culture & Critique* 9: 68–85, DOI: doi:10.1111/ cccr.12131

10. Historie(s) radiophonique(s) by Peuleux. "RFI (anciennement : Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale)" Accessed May 30, 2023. <http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>

190

— 11. Iyorza, Stanislaus. 2014. "Global Media and Neo-Colonialism in Africa: the Socio-Ecological Model as a solution to Nigeria's development efforts". <https://www.researchgate.net/publication/352895637>

12. Legifrance. 2009. "LOI n° 2009-258 du 5 mars 2009 relative à la communication audiovisuelle et au nouveau service public de la télévision". <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000020352071>

13. Połońska-Kimunguyi, Eva. 2015. "From public service broadcaster to development actor: Deutsche Welle and the (con) quest of African female audiences." *Critical Arts* 29(3): 382-399, DOI: 10.1080/02560046.2015.1059554

14. Ribeiro, Nelson. 2015. "Broadcasting to the Portuguese Empire in Africa: Salazar's singular broadcasting policy." *Critical Arts* 28(6): 920-937, DOI: 10.1080/02560046.2014.990630

15. Toynbee, Jason, and Farida Vis. 2010. "World music at the BBC World Service, 1942–2008: public diplomacy, cosmopolitanism, contradiction" *Media, Culture & Society* 32(4): 547–564, DOI: 10.1177/0163443710367691

16. Turismo de Portugal. "CPLP - Community of Portuguese-speaking Countries". https://www.turismodeportugal.pt/en/quem_somos/cooperacao-internacional/Pages/cplp-comunidade-dos-paises-de-lingua-portuguesa.aspx